

VÁLTOZATOK LÉTRE ÉS ÍRÁSRA

KERTÉSZ Imre: *Lét és írás. Feljegyzések, 1959–1973*. Szerkesztette: SOLTÉSZ Márton. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány, Budapest, 2024. 440 oldal, 4990 Ft

Kertész Imre 1959 és 1973 közötti jegyzetei jelentek most meg a Kertész Imre Intézet gondozásában, a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Alapítvány kiadásában, Soltész Márton irodalomtörténész izgalmas, formabontó megjegyzései és utószava mellett. A kötet Kertész Imre Sorstalan-ság-kéziratának visszautasítása nyomán, egy alkotói válságot követően született meg. Ez egy önálló, teljes kézirat, amelyben Kertész saját művét elemzi, és visszatekint az általa bejárt útra. A szöveg eredeti formájában maradt, azonban kiegészült fogalomtárral, névmutatóval és több száz jegyzettel.

A kötet felveti az egyik alapvető kérdést a hasonló szerzőnaplók esetében: „saját használatra” készült a szöveg vagy azzal a tudattal, hogy később olvasók bíráló szeme elé kerülhet? S amennyiben az elsőről van szó, nem szentségtörés-e publikálni ezeket a szövegeket? Az itt ismertetésre kerülő kiadvány is mutatja, hogy kellő szakértelemmel és tapintattal az ilyen szövegeket is meg lehet, sőt meg kell jelentetni. Kertész tesz elmentmondásos, kételyekkel teli, különös megjegyzéseket is naplójában. Mégis értjük őket – emeli ki Soltész. Világos, hogy minden gondolatát a regény szempontjából, a regény érdekében kell végiggondolnia. Mert a totális hatalom szemében tudást akarni mindenkor nagyobb bűn, mint gyilkolni – e tényt sem Hitler, sem Sztálin nem tévesztette szem előtt. Mindez azonban, ismétli meg a szerkesztő, nem magyarázat vagy példázat, hanem tanulmány az emberi és isteni természetéről, a világ struktúrájában elfoglalt helyzetükről. Kertész alapállása munkájával szemben saját bevallása szerint „demitizálni, könyörtelennek lenni a mítoszokkal” (1964. december 13-i bejegyzés). Ebben sem itt, sem későbbi munkássága esetében sem volt hiány, önkritikus, már-már provokatív nyilatkozatait akár

saját szerepéről, akár emlékezetpolitikai kérdésekről ismerjük. Kertészt mindig is zavarta, hogy őt egyszerűen csak holokausztszerzőként említették. Kőbányai János, a *Múlt és Jövő* szerkesztője egy helyütt így is fogalmazott: „Kertész Imre szenvedett attól, hogy nem szerves része annak a közegnek, amelyben él.” **Kertész szuverén alkotó volt, nem lehet kisajátítani és be-**

skatulyázni. Ez a kötet is ékes példája gondolatai sokszínűségének, az első látásra felsejlő rétegek alatt húzódó újabb és újabb mélyrétegek komplexitásának. „Nem a zsidók érdekelnek, hanem az ember, ha történetesen zsidó” – állapította meg például 1966. március másodikán, tegyük hozzá, az a személy, aki az egyik (ha nem a legismertebb) magyar származású holokausztíró.

Kertész jegyzeteiben alapfogalmakat akar megtisztítani a rájuk rakódott évezredek ideológiai szennyeződéstől – véli a szerkesztő. Ki az idegen? Akit nem a nárcisztikus *Übermensch* határoz meg, akinek nem ő jelöli ki funkcióját. És aki ugyanakkor „engedelmesen”, „kötelességtudóan” közre-

működik saját megsemmisítésében, s közben még szégyent és bűnbánatot is érez. A sztálini–hitleri totális megaláztatás lényege tárul fel itt: az a ténykörülmeny, hogy a meggyilkoltak számára még a katarzis útja is el van barikádózva. Nem elég, hogy a méltóságot megtagadják tőlük a gyilkosok, a gyönyörűség – ha csupán egy-egy múló pillanat erejéig is – szintén a gyilkosoké, amint azt Soltész fejtegeti a szöveg kapcsán. Erre tökéletesen rímelve ezt olvassuk Kertész jegyzetei között: „A tömeggyilkosságok technikája: a hamis tudat. Hamis tudat: ez a humanista kultúra. Azt hiszik, nem lehetséges, mert Isten és Kant megtiltotta, továbbá a képviselő urak is megígérték. Jól látni azonban: a hamis tudat legdöntőbb alapja az osztálybeli együvé tartozás. Igen – ami legalábbis a zsidó áldozatok zömét érinti –,

kispolgárok gyilkoltak itt meg kispolgárokat. Ha a gyilkos és áldozatának bizonyos együvé tartozásáról olvashatunk mostanában a morbid – tehát alapjában tudatlan – irodalomban, úgy tudnunk kell, hogy kizárólag ebben az értelemben tartoznak össze” – ezt írta például 1967. szeptember 27-én. A szöveg brutálisan őszinte, szinte katartikus erővel szabadul ki a Kádár-rendszer emlékeztetpolitikájának béklyóiból. Elutasítja a „fasizmus pusztításának” (holokauszt) osztályinterpretációját, és belátja, hogy a humanizmus sem nyújt menedéket. Írása már-már a cionisták realista, önvédelmet hangsúlyozó írásaira hajaz, noha azt is tisztázza másutt, hogy voltaképpen ebben sem hitt: „egy »zsidó« eszmén alapuló államban az európai zsidót eddig olyannyira jellemző helyzet megváltozik: nem kisebbség többé, így aztán – bizonyos értelemben – nem is zsidó már. Majd mások lesznek ott a »zsidók«, például, mulatságos módon, esetleg a keresztények; de nem ez a lényeg: a kisebbség mindig zsidó, akár héberül beszél, akár írül, akár vallonul, akár hottentottául.”

A fentiekből kiviláglik a holokauszt utáni időszak értékválsága, a fogódzkodót kereső, humanizmusból kiábrándult magyar zsidó író bolyongása. Míg egy cionista számára biztos pontot jelenthetett 1944 után a feltámadó-feltámadott bibliai zsidó állam, egy vallásos számára pedig a Tóra és a hagyomány, Kertész számára az értelem keresése maradt az értelmetlenségben, Isten helyének megjelölése olyan élmények után, melyek után nehéz volt hinni. Mindez persze alapvető dilemmákat tett fel számára is, mint a holokausztról író író, aki közben nem akart „holokausztíró” lenni. Így írt erről 1961. április 22-én, és sorait érdemes hosszabban is idézni: „Nem, egyáltalán nem biztos, hogy ez a regény, mint regény, jó-e. Nem is fontos. Szépek a szavak, szép Valéry Leonardo-tanulmánya, szépek a teóriák és filozófiák; szeretném azonban egyszerűbbnek látni az igazságot, oly egyszerűnek, ahogy Buchenwaldban nyilatkozott meg előttem. Buchenwald; az alfája és ómegája minden igazságnak. Minden ehhez mérten számít csak életemben. Nem lehet célom, hogy regényíró legyek, csakis és pusztán regényíró, aki (esetleg) tűrhető könyveket ír, és (esetleg) olvassák; Buchenwaldhoz képest ez mindegy. Semmi értelmét nem látom az írásnak önmagában, semmi fontosságot nem tulajdonítok a tehetségnek, ennek a megfoghatatlan adománynak, melynek semmi köze az előre megfontolthoz, az ellenőrizhetőhöz, egyáltalán: a megismeréshez. Az írónak végül is vagy van tehetsége, vagy nincsen; semmi sem múlik ezen. A probléma más: a jelenlét kérdése. A pusztá tehetség, mint Don Juan, vagy még inkább, mint Napóleon; aki számára a világ pusztá anyag csupán, amit írással igyekszik örökkön lebírní, hogy ebben a hódításban lássa létének bizonyosságát; ez a jelenlét egy módja, a jelenlét tagadó módja. Akkor a másik út rokonszenvesebb: hódítás helyett inkább megsemmisülni, hogy magunk válhassunk világgá, úgy, mintha minden lét és mozgás a világon belőlünk, a saját létünkéből fakadna, csendes és derült

helyeslésünk mellett. Ez a jelenlét igenlő módja. Mit igenel? Mindent? Mi a minden? Isten. Mi Isten? Semmi. Mi a semmi? Minden.” A keresés nem biztos, hogy valaha sikerrel járt. „Ha lenne Isten, hívó lennék” – közölte egyszer egy interjújában az író, nem sokkal halála előtt. De legalább kísérletet tett rá, s ez több volt, mint amit néhány, a táborokat szintúgy megjárt értelmiségi elmondhatott magáról a Kádár-rendszerben.

Így jutunk el ahhoz a mondathoz, mely talán a legtöbb középiskolás számára megmaradt a *Sorstalanság*-ból: „S hiába minden megfontolás, ész, belátás, józan értelem, mégse ismerhettem magamban félre valami halk vágyakozásféle lopott, mintegy az esztelenségétől szegyenkező s mégiscsak egyre makacskodó szavát: szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban.” Ehhez kapcsolódó megjegyzései is megtalálhatók a most megjelent jegyzetekben, és lehet, hogy ezeket egyfajta magyarázatként lábjegyzetben kellene hozzáfűzni a *Sorstalanság* megdőböntő(en őszinte) soraihoz. Önéletrajzot csak hitelesen lehet írni, kezdődnek az 1960. március 19-i (talán nem véletlenül a német megszállás 15. évfordulóján írt) sorok. „Hitelesség – tehát líra. Líra: ez emlékezés. Az emlékezés viszont vágyakozás. [...] kétségtelen, hogy a táborra való emlékezés színezetét nálam a vágyakozás adja. [...] sokszor egész különösen kapják meg képzeletemet a tábori élményekre vonatkozó emlékeim. Vissza-idézem az akkori hangulatokat, és ijedt meglepődéssel érzem, hogy beteges gyönyörűséggel tudok elmerülni ezekben a tisztán lelki benyomásokra szublimált emlékfoszlányokban. (Egy tekintetben ugyanis csődöt mond az emlékezet: a fizikai fájdalom terén. Ezeket nem lehet felidézni.) Például a múltkor szíjat vettem a karórámról, mert a régi leszakadt. Az új szíj szaga megcsapja orromat. A szag heves, de tárgyaltan emlékeztet vált ki. Végül is rájövök, hogy a frissen preparált bőr vegyszeres szaga az auschwitzi tábor vizének klórmeszes, csípős szagát idézi. Újra és újra orromhoz emelem, úgyszólván tönkreszagolom a szíjat a mechanikusan beinduló emlékezés kedvéért. Magam előtt látom az auschwitzi udvart, a fátyolos napsütést, érzem a fanyar, hűvös levegőt, látom bal kéz felé a füstöt. Egész nap a táboron merengek. Mi ez?”

A népiertások komparatív kutatóját Szoltsenyicin soraira emlékezteti a Gulág egy „majdnem boldog napjáról”, mellyel a fiktív Ivan Gyenyiszovicáról szóló könyvét zárja. Hogy lehet a nap „majdnem boldog”, a koncentrációs tábor „szép”? A választ a *Sorstalanság* záró soraiban adja meg a szerző: „Hisz még ott, a kélmények mellett is volt a kínok szünetében valami, ami a boldogsághoz hasonlított. Mindenki csak a viszonytagságokról, a »borzalmakról« kérdez: holott az én számomra tán ez az élmény marad a legemlékezetesebb. Igen, erről kéne, a koncentrációs táborok boldogságáról beszélnem nékik legközelebb, ha majd kérdik. Ha ugyan kérdik. S hacsak magam is el nem felejttem.” A most megjelent forráskiadás közelebb viszi az olvasót Kertész megérthetetlen dilemmáinak megértéséhez.